

Neišplėtotoji lietuvių vaikų kalba ikimokykliniame ir priešmokykliniame amžiuje: būdvardžio laipsnio kategorijos įsisavinimas

Laura Kamandulytė-Merfeldienė

Vytauto Didžiojo universitetas
laura.kamandulyte-merfeldiene@vdu.lt

Anotacija. Tyrimo tikslas – ištirti 4;6–6;5 metų vaikų, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, gebėjimą vartoti būdvardžio aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formas. Prieš tyrimą buvo iškeltos dvi hipotezės. Pirmoji – lingvistiniai būdvardžio požymiai (morfeminė sudėtis, skiemeninė struktūra, morfonologiniai pokyčiai) lemia laipsnio formų įsisavinimo sunkumus. Antroji – sudėtingesnė morfeminė žodžio sudėtis, keliaskiemenė žodžio struktūra ir morfonologiniai pokyčiai laipsniuojant būdvardžius kelia daugiau problemų vaikams, turintiems kalbos neišsivystymą. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad gramatinei laipsnio kategorijai įsisavinti svarbūs visi aptarti lingvistiniai būdvardžio požymiai (morfeminė sudėtis, skiemeninė struktūra, morfonotaktinis skaidrumas) ir kad vaikai, turintys kalbos neišsivystymą, patiria statistiškai reikšmingai daugiau sunkumų, susijusių su minėtomis būdvardžių ypatybėmis.

Raktažodžiai: *būdvardis, laipsniavimas, laipsnio kategorija, kalbos neišsivystymas, kalbos sutrikimai, neišplėtotoji kalba*

The Acquisition of Adjective Gradation in Lithuanian Children with Developmental Language Disorder at Preschool and Pre-primary School Age

Summary. The aim of the study is to examine Lithuanian children's with developmental language disorder abilities in forming comparative and superlative degrees of adjectives. We report the data from a Sentence Completion Study with 80 Lithuanian children with developmental language disorder (age range 4;6-6;5) and 80 typically developing Lithuanian children (age range 4;6-6;5). For the picture-based comparative and superlative formation task, 30 adjectives were selected to control for the following variables in Lithuanian: obligatory morphological palatalisation of root-final dentals, the variables syllabic length (bisyllables vs. trisyllables) and underived vs. derived adjectives.

The results confirmed our first hypothesis that correct production of both comparatives and superlatives is influenced by several factors: the general length effect, morphological complexity of the adjective (whether derived or not), morphotactic transparency/opacity (opacifying morphological palatalization). The results confirmed our second hypothesis that Lithuanian children with developmental language disorder faced more difficulties in performing the adjective gradation task than typically developing children. In addition, the results have shown that children's performance on comparatives was better than on superlatives. The

better performance of comparatives could be explained by the fact that the superlative is morphosemantically and morphotactically more marked than the comparative. On the other hand, it could be, according to Layton and Stick's hypothesis (1979), that the later acquisition of the superlative suffix is due to limitations in cognitive and perceptual abilities, which may be seen as one cause of morphosemantic markedness.

Keywords: *adjective, gradation, comparative, superlative, language impairment, developmental language disorder*

1. Įvadas

Lietuvių kalbos įsisavinimo tyrimai pastaruoju dešimtmečiu patyrė naują raidos etapą. Nuo ilgalaikių tipinės kalbos raidos stebėjimų (Savickienė 2007; Dabašinskienė 2010; Balčiūnienė 2012; Dabašinskienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2017; Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė ir kt. 2021 ir t. t.) pereita ir prie eksperimentinių tyrimų, apimančių ne tik tipinę raidą, bet ir neišplėtotąją kalbą, kitaip, kalbos neišsivystymą (Dabašinskienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2014; Balčiūnienė, Kornev 2015; Armon-Lotem ir kt. 2016; Krivickaitė 2017; Kamandulytė-Merfeldienė 2020; Kamandulytė-Merfeldienė, Makauskienė *in press* ir kt.). Gausi tipinės raidos vaikų kalbos duomenų bazė moksliniuose tyrimuose jau naudojama kaip standartas, padedantis įvertinti vėlyvąją kalbą ar kalbos sutrikimus, o atliekami eksperimentiniai arba pusiau eksperimentiniai tyrimai leidžia objektyviai nustatyti ir aprašyti neišplėtosios kalbos požymius, parengti logopedams rekomendacijas, padedančias įvertinti kalbos, kalbėjimo ir komunikacijos problemas ir jas kiek įmanoma veiksmingiau sumažinti ar išvis pašalinti. Pavyzdžiui, šiuo metu baigiama kurti ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikų kalbos vertinimo metodika *Urtė ir Motiejus*¹, kurios užduotims parengti remiamasi VDU mokslininkų, tiriančių vaikų kalbą, ilgalaikių ir eksperimentinių tyrimų rezultatais².

Pastaraisiais metais Vytauto Didžiojo universitete vykdyto projekto „*Kalbos neišsivystymo požymiai ikimokykliniame ir priešmokykliniame amžiuje: spontaninės ir išgautosios kalbos analizė bei eksperimentiniai tyrimai*“, finansuoto Lietuvos mokslo tarybos (LMTLT) pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (sutarties Nr. S-LIP-18-36), metu buvo sukurtas 80 vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, kalbos tekstynas ir eksperimentinių testų rezultatų duomenų bazė, taip pat sukaupti 80 tipinės kalbinės raidos vaikų duomenys. Šių specializuotų šaltinių analizė leido pasiekti pagrindinį tikslą – atskleisti kiekybinės ir kokybinės analizės rezultatais pagrįstus kalbos neišsivystymo požymius, apimančius fonologines, leksines, gramatines ir pragmatines ypatybes, bei aprašyti vaikų, kuriems būdinga neišplėtotoji kalba, profilį.

Šiame straipsnyje aprašomas tyrimas yra minėto projekto dalis. Straipsnyje aprašomo tyrimo **tikslas** – remiantis reprezentatyviu tyrimų šaltiniu, iširti ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikų (amžius 4;6–6;5³), kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, gebėjimą vartoti būdvardžio aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formas. Tikslui pasiekti kelti tokie uždaviniai:

- 1) atlikti eksperimentinį tyrimą, skirtą būdvardžio laipsnio formų produkcijai;
- 2) atlikti statistinę gautų duomenų analizę ir aptarti aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio klaidas;

¹ Tai – naujoji restandartizuota metodikos *Urtės ir Motiejaus diena* (Glebuviienė ir kt. 2010) versija.

² 5–7 m. vaikų kalbos vertinimo metodikos „Urtė ir Motiejus“ autoriai: E. Krivickaitė-Leišienė, I. Dabašinskienė, S. Denikytė, L. Kamandulytė-Merfeldienė, V. Makauskienė, G. Musteikienė.

³ Vaikų kalbos tyrimuose įprasta vaikų amžių žymėti nurodant metus ir mėnesį, pvz., 6;5 – šešeri metai penki mėnesiai.

- 3) atlikti statistinę gautų duomenų analizę ir aptarti neišplėtosios kalbos (vaikų su kalbos neišsivystymu) ir tipinės kalbos skirtumus;
- 4) apibendrinti rezultatus ir pateikti rekomendacijas logopedams.

Prieš tyrimą buvo iškeltos dvi hipotezės. Pirmoji – lingvistiniai būdvardžio požymiai (morfeminė žodžio sudėtis, skiemeninė struktūra, morfonologiniai pokyčiai) lemia laipsnio kategorijos įsisavinimo sunkumus. Antroji – sudėtingesnė morfeminė žodžio sudėtis, keliaskiemenė žodžio struktūra ir morfonologiniai pokyčiai laipsniuojant būdvardžius kelia daugiau problemų vaikams, turintiems kalbos neišsivystymą. Tyrimo metu lyginami vaikų, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, ir tipinės kalbos raidos vaikų testavimo rezultatai. Į tyrimą įtraukta 160 vaikų: 80 vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, kurių amžius 4;6–6;5, ir 80 tipinės kalbos raidos vaikų, kurių amžius 4;6–6;5 (kiekvienoje grupėje po 40 vaikų nuo 4;6 iki 5;5 ir nuo 5;6 iki 6;5).

Tyrimo metu taikyti keli metodai. Kaupiant duomenis, taikytas *eksperimentinis* metodas. Vaikai testuoti jų ugdymo įstaigoje, jiems pateikiant būdvardžių laipsniavimo pagal paveikslėlius užduotį. Analizuojant gautus rezultatus, taikomas statistinės analizės metodas; gretinant vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, ir tipinės raidos vaikų testavimo rezultatus, pasitelkiamas lyginamasis metodas.

2. Kalbos neišsivystymas ir neišplėtosios kalbos požymiai

Lietuvių kalbos įsisavinimo kokybė – šiuo metu ypač aktualus klausimas, į kurį stengiasi atsakyti lingvistai, psicholingvistai, pedagogai, psichologai, todėl netipinės kalbinės raidos tyrimai turi neabejotiną teorinę ir praktinę vertę (Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018). Tiek mokslinėje literatūroje, tiek žiniasklaidoje vis dažniau kalbama apie tai, kad vaikų kalba per pastarąjį dešimtmetį pastebimai skurdėja, lėtėja jos įsisavinimas, sunkiau įgyjama ne tik kalbinių, bet ir komunikacinių įgūdžių (Dabašinskienė, Garuckaitė 2009: 294). Siekiant atsakyti į klausimą, kodėl skurdėja vaikų kalba, dažniausiai nurodomos tokios priežastys: socialiniai ir ekonominiai visuomenės pokyčiai (dėl pastaraisiais metais intensyvaus emigracijos srauto didelė dalis Lietuvoje likusių vaikų pateko į socialiai apleistą rizikos grupę ir tai galėjo lemti jų kalbinės ir kognityvinės raidos trūkumus); stiprėjanti užsienio (dažniausiai – anglų) kalbos bei technologijų, ypač interneto, įtaka (Dabašinskienė, Garuckaitė 2009: 294); nepakankamas bendravimo su vaiku laikas ir nepakankama namų raštingumo aplinka, kuri apima tokius veiksnius, kaip vaikų amžius, kai skaitomos paveikslukų knygos su suaugusiais, dažnumas ir laikas, praleistas bendrai skaitant, knygų skaičius namuose, ypač vaikų literatūros, laikas, skirtas vaikui vienam žaisti su knygomis (Weigel ir kt. 2006; Brooks, Kempe 2012). Vis dėlto reikia paminėti, kad vaikų kalbos raidą lemia ir prigimtiniai veiksniai, kurie gali būti susiję su vaiko galvos smegenų žievės, kalbos zonų pakenkimu gimdymo arba ankstyvuojų pogimdyviniu laikotarpiu. Paul ir kt. (2018) teigia, kad kalbos sutrikimas atsiranda dėl sudėtingos genetinių ir aplinkos veiksnių sąveikos.

Užsienio tyrėjai nurodo, kad apie 15 % ikimokyklinio ir apie 7 % priešmokyklinio amžiaus vaikų turi kalbos sutrikimų, lemiančių tolesnę vaiko raidą, elgesį ir psichinę sveikatą (O’Hare, Bremner 2016, žr. Petruolytė ir kt. 2020). Remiantis Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos⁴ (2021: 27) duomenimis, nuosekliai didėja ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikų, kuriems nustatomi specialieji ugdymosi poreikiai, skaičius (ikimokykliniame ugdyme nuo 14,8 % 2017 m. iki 16,1 % 2020 m.; priešmokykliniame ugdyme nuo 30,7 % 2017 m. iki 37,4 % 2020 m.). Nors naujesnių duomenų nepateikiama,

⁴ Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose 2021. *Nuotolinis mokymas(is)*. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra. Prieiga internetu: <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2021/08/Svietimas-Lietuvoje-2021-web2.pdf> (žiūrėta 2021-12-18).

nurodoma, kad 2016 m. net 84,3 % ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, turėjo kalbėjimo ir kalbos sutrikimų (ŠMM 2017: 22⁵).

Kalbos, kalbėjimo, komunikacijos sutrikimai gali būti nulemti įgimtų ligų, sindromų, įgytų traumų, tačiau neretai pasitaiko ir kalbos raidos sutrikimų, būdingų vaikams, kurių bendroji raida nesutrikusi. Lietuvos kalbėjimo, kalbos sutrikimų klasifikacijoje (2011)⁶ vartojamas terminas *kalbos neišsivystymas* (angl. *Developmental Language Disorder, Specific Language Impairment*), kuris apibūdina nepakankamą visos kalbos sistemos susiformavimą, apimantį garsų tarimą, panašių garsų skyrimą, žodyną, gramatinę kalbos taisyklingumą ir rišliosios kalbos plėtrą. Šis kalbos raidos sutrikimas būdingas vaikams, kurių bendroji raida nesutrikusi, neaptinkama klausos problemų, galvos smegenų pažeidimų. Reikia paminėti, kad pastaruoju metu vaikų kalbos sutrikimams apibūdinti dažnai vartojama sąvoka *neišplėtotoji kalba*. Sąvoka *neišplėtotoji kalba* pradėta vartoti medicininį požiūrį į kalbėjimo ir kalbos sutrikimus keičiant į pedagoginį ir sutelkiant dėmesį ne į sutrikimo priežastis, bet į jo struktūrą (Kamandulytė-Merfeldienė, Makauskienė *in press*)⁷. Pagal tai, kaip stipriai pažeista kalbos raida, kalbos neišsivystymas gali būti *nežymus*, *vidutinis* ir *žymus*⁸. Remiantis įvairiais šaltiniais, toliau pateikiami kalbos neišsivystymo požymiai (Garšvienė, Ivoškuvienė 1993; Ivoškuvienė, Mamonienė ir kt. 1997; Gaulienė ir kt. 2000; Kaffemanienė, Reseckienė 2008: 140).

Nežymaus laipsnio kalbos neišsivystymą turintys vaikai patiria panašių garsų skyrimo sunkumų, nėra išlavėjęs fonologinis supratimas, todėl vaikams sunku ištarti sudėtingos garsinės ir skiemeninės struktūros žodžius. Vaikų kalboje pasitaiko prielinksnių vartojimo, žodžių kaitymo, valdymo ir derinimo klaidų, neretai klystama taikant derivacijos taisykles ir sudarant žodžius su priešdėliais, priesagomis. Vaikai turi rišliosios kalbos pradmenis, geba sukurti nesudėtingą, nedetalų pasakojimą, tačiau raiška lieka ap sunkinta dėl gramatikos nesklaidumų ir nepakankamai gausaus žodyno.

Vidutinio laipsnio kalbos neišsivystymą turintys vaikai geba įvardyti objektus ir veiksmus paveikslėliuose, sudaryti sakinių iš veiksnio ir tarinio, bendrauti sakiniiais, tačiau daro daug žodžių kaitymo, derinimo, valdymo klaidų, praleidžia ar keičia prielinksnius, jiems kyla sunkumų suprantant gramatines formas. Šiems vaikams sunku kurti pasakojimą, bet jie geba bent vienu žodžiu atsakyti į klausimus. Žodynas nepakankamai išplėtotas, nežinoma apibendrinančių sąvokų, negebama pavadinti savybių ir pan. Spontaniinė kalba sunkiai suprantama. Vaikai iškraipo garsinę ir skiemeninę žodžių struktūrą, ypač jei žodį sudaro daugiau nei du skiemenys, jiems būdingas šveplavimas.

Žymaus kalbos neišsivystymo atveju nėra rišliosios kalbos pradmenų, žodžiai nesiejami gramatiniais ryšiais. Vaiko žodyną sudaro garsai, garsažodžiai arba neatpažįstamai iškraipyti žodžiai. Vaikas neiš-

⁵ Lietuva. *Švietimas šalyje ir regionuose 2017*. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras. Prieiga internetu: <https://smsm.lrv.lt/uploads/documents/kiti/Svietimas%20%20regionuose%202017.pdf> (žiūrėta 2021-12-18).

⁶ 2011 m. liepos 13 d. įsakymas V-1265/V-685/A1-317 *Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių į lygius tvarkos aprašo*, pirmas priedas *Negalių, sutrikimų mokymosi sunkumų apibūdinimas* <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.404013> (žiūrėta 2021-12-18).

⁷ Nors šio straipsnio autorė yra linkusi vartoti terminą *neišplėtotoji kalba*, kalbant apie tiriamųjų atranką neišvengiama ir termino *kalbos neišsivystymas*, nes jis vartojamas jau minėtoje kalbos sutrikimų klasifikacijoje, taip pat daugelyje logopedijos srities darbų. Taigi šiame darbe terminai *kalbos neišsivystymas* ir *neišplėtotoji kalba* vartojami sinonimiškai, tačiau pirmuoju daugiau siekiama apibrėžti tiriamųjų grupę (vaikai, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas), antruoju – dėmesį sutelkti į šios grupės vaikų kalbos ypatybes.

⁸ 2011 m. liepos 13 d. įsakymas V-1265/V-685/A1-317 *Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių į lygius tvarkos aprašo*, pirmas priedas *Negalių, sutrikimų mokymosi sunkumų apibūdinimas* <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.404013> (žiūrėta 2021-12-18).

laiko žodžio garsinės ir skiemeninės struktūros, kai kuriais atvejais ištaria tik vieną žodžio skiemenį. Vaikui būdingas ribotas kalbos supratimas, nebandoma mėgdžioti suaugusiųjų kalbos. Kompensuojant apsunkintą kalbinę raišką, dažnai pasitelkiami gestai ir mimika. (Kaffemanienė, Reseckienė 2008: 140; Garšvienė, Ivoškuvienė 1993; Ivoškuvienė, Mamonienė ir kt. 1997; Gaulienė ir kt. 2000).

Vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, tyrimai yra svarbūs dėl kelių priežasčių. Išsamios žinios apie sutrikimą leidžia taikyti tikslesnius diagnostikos ir logopedinės pagalbos metodus, remiantis atliktų tyrimų duomenimis, sėkmingai taikyti prevencijos ir ankstyvosios intervencijos programas. Pastebima, kad kuo anksčiau nustatomi kalbos sutrikimo požymiai, tuo veiksmingesnė ankstyvoji pagalba. Vaikų, turinčių kalbos sutrikimą, tyrimai svarbūs plėtojant kalbos įsisavinimo teorijas, kuriant diagnostikos priemones ir pagalbos strategijas (Kamandulytė-Merfeldienė, Makauskienė *in press*).

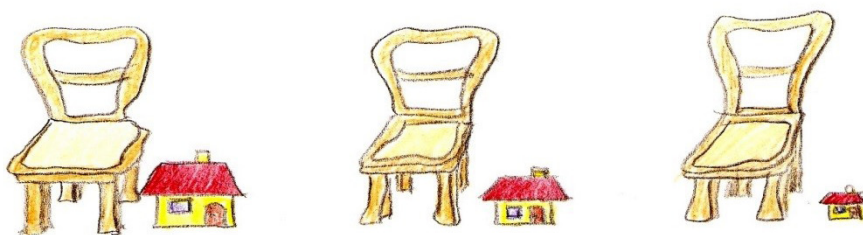
3. Tyrimo metodika

Straipsnyje aprašomu tyrimu siekiama įvertinti vaikų, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, gebėjimą vartoti aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formas, atsižvelgiant į lingvistinius parinktų būdvardžių požymius, taip pat palyginti tikslinės grupės testavimo rezultatus su tipinės raidos vaikų rezultatais.

Tyrimė naudota projekto CLAD „*Crosslinguistic Language Diagnosis*“ metu sukurta užduotis (autorai W. U. Dressler, U. Sauerland, A. Hubert, B. Fürst, L. Kamandulytė-Merfeldienė ir kt.), sudaryta iš 30 paveikslų, iš kurių kiekviename pavaizduoti 3 lyginamieji objektai. Pirmasis objektas yra skirtas nelyginamajam laipsniui, antrasis – aukštesniajam, trečiasis – aukščiausiajam. Šio vartosenos (angl. *production*) testo tikslas – nustatyti aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio vartojimo sunkumus. Testui parinktos lekšemos apima įvairių tipų būdvardžius, pasižyminčius skirtingomis gramatinėmis kategorijomis (gimine), skirtinga morfemine sudėtimi (paprastieji ir dariniai) ir žodžio ilgiu (dviskiemeniai ir triskiemeniai), skirtingomis morfonotaktinėmis (su priebalsių samplaika šaknyje arba be), gramatinėmis (fleksinėmis) ir akcentinėmis ypatybėmis.

Pirmieji du testo paveikslai yra skirti „apšilti“: susipažindinti su užduotimi, ją išaiškinti ir išbandyti (1 pav.). Vaikui rodomas pirmasis paveikslas ir sakoma: *Pažiūrėk, koks namas* (rodoma į pirmąjį piešinį). *Čia yra mažas namas. Matai, koks mažas. Bet pažiūrėk čia* (antrasis piešinys) – *šitas namas dar mažesnis. Matai, dar mažesnis. O štai šitas namas* (rodoma į trečiąjį piešinį) *pats mažiausias* (pabrėžiami paryškinti žodžiai). Pažiūrėkime dar kartą: *Šitas namas mažas. Šitas namas dar...* (nutylama, laukiama vaiko atsakymo; vaikui atsakius netinkamai, jis pataisomas), *O šitas namas pats...* (nutylama, laukiama vaiko atsakymo; vaikui atsakius netinkamai, jis pataisomas). Kalbant pabrėžiami žodžiai *dar*, *pats*, taip pat būdvardžio laipsnio formos.

Su mokomaisiais paveikslais dirbama tol, kol vaikas pats sugeba pasakyti *mažesnis*, *mažiausias*. Kai vaikas supranta užduotį, pereinama prie testavimo. Jo metu vaikas netaisomas, jam nepadedama.

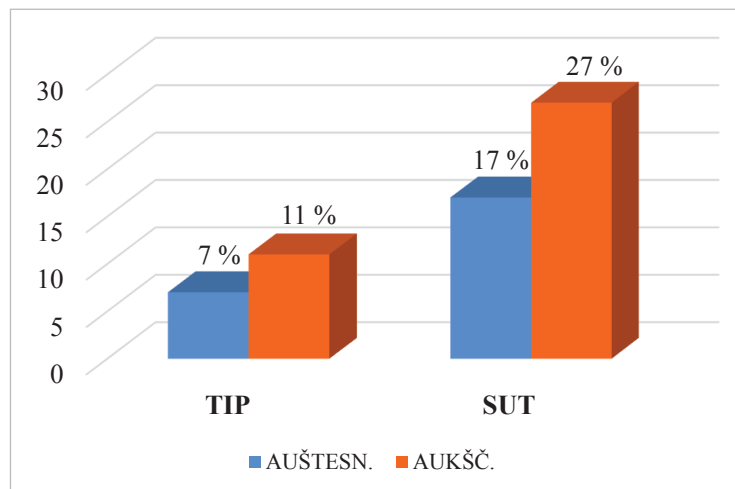
1 pav. Užduoties paveikslo pavyzdys: *mažas*, *mažesnis*, *mažiausias*

Visus tyrime dalyvavusius vaikus testavo jų lankomų įstaigų logopedai, apmokyti ir nuolat konsultuojami LMT projekte dalyvaujančių mokslininkų⁹. Vaikų tėvai buvo supažindinti su testavimo tikslu, iš jų gautas rašytinis sutikimas, leidžiantis testuoti vaiką ir naudoti nuasmenintus duomenis mokslo tyrimų tikslams. Vaikai testuoti logopedo kabinete, individualiai. Testuojant buvo siekiama sukurti su vaiku draugiškus santykius ir žaidybinę atmosferą. Visas testavimas buvo įrašomas diktofonu, vėliau, klausantis garso įrašų, pokalbiai buvo transkribuoti, o eksperimentinio tyrimo rezultatai suvesti į duomenų bazę.

Siekiant atrinkti vaikus, turinčius kalbos neišsivystymą (nustatytą logopedo ir / arba patvirtintą Pedagoginės psichologinės tarnybos), nelydimą kitų raidos sutrikimų, buvo pasitelkta psichologo pagalba. Visiems į tyrimą įtraukti planuojamiems vaikams atliktas dažniausiai psicholingvistiniuose tyrimuose taikomas, Lietuvoje standartizuotas *Raveno spalvotų progresuojančiųjų matricų testas*, tiriantis vaikų neverbalinius, produktyvius, induktyvaus mąstymo gebėjimus, taip pat Lietuvoje 2018 m. standartizuotas *Bender-Geštalt II testas*, skirtas įvertinti vizualinius ir motorinius gebėjimus bei regimąją atmintį. Vaikai, kurių gebėjimai šiais testais įvertinti kaip mažesni nei vidutiniai, nebuvo įtraukti į tiriamąją grupę darant prielaidą, kad nustatytą kalbos neišsivystymą ar tipinę kalbinę raidą gali lydėti kiti dar nediagnozuoti raidos sutrikimai (Kamandulytė-Merfeldienė, Makauskienė *in press*).

4. Tyrimo rezultatai: būdvardžio aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio įsisavinimas

Atliktas vaikų, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, ir tipinės raidos vaikų kalbinių gebėjimų tyrimas leido palyginti būdvardžio laipsniavimo klaidų dažnį ir tipus šių grupių vaikų kalboje. Kaip matyti 2 paveiksle, abiem vaikų grupėms sunkiau sekėsi vartoti aukščiausiojo laipsnio būdvardžius. Vaikai, kuriems būdinga tipinė kalbos raida, neteisingai pavartojo aukščiausiojo laipsnio formą 11 % atvejų, aukštesniojo laipsnio – 7 % atvejų. Vaikai, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, klydo dažniau: aukščiausiojo laipsnio klaidos sudarė 27 %, aukštesniojo – 17 %.

2 pav. Būdvardžio aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio klaidos tipinės raidos vaikų ir vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, grupėse

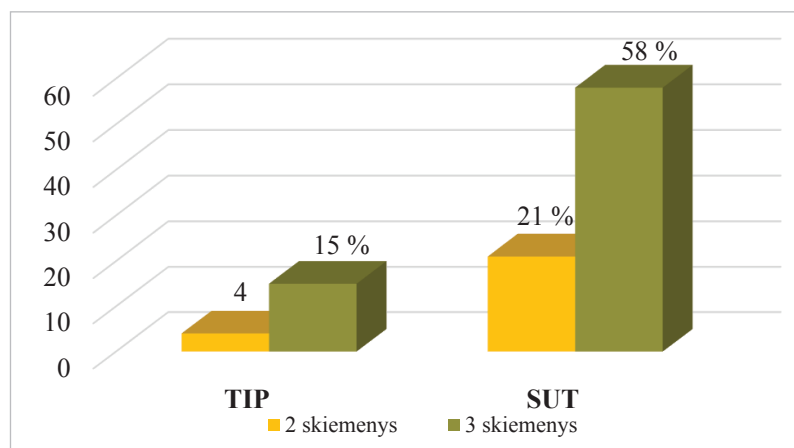
⁹ Dėkojame psichologei Jūratei Lietuvnikienei, Logopedinės pagalbos centro vadovei logopedei dr. Vilmai Makauskienei, lopšelio-darželio „Vaikystė“ logopedei Gintarai Povilaitienei, lopšelio-darželio „Giliukas“ logopedei Rūtai Ordienai, lopšelio-darželio „Aviliukas“ logopedei Daivai Mickuvienei, lopšelio-darželio „Vėrinėlis“ logopedei Laimai Rickevičienei, lopšelio-darželio „Žara“ logopedei Alei V. Šoblinskienei už pagalbą kaupiant eksperimentinių tyrimų duomenis, taip pat vaikams ir tėvams, sutikusiems dalyvauti tyrime.

Statistinė analizė parodė, kad aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai statistiškai reikšmingai sunkesni nei aukštesniojo laipsnio būdvardžiai vaikams, turintiems kalbos sutrikimų ($p = 0,033$), tačiau reikšmingo skirtumo tarp dviejų laipsnio formų tipinės raidos vaikų grupėje nenustatyta. Tikėtina, kad aukščiausiojo laipsnio vartojimo sunkumai kalbos neišsivystymo atveju gali būti susiję su tuo, kad ši laipsnio forma yra morfosemantiškai ir morfonologiškai žymėta (neretai patiria priebalsių kaitą, pavyzdžiui, *aukštas – aukščiausias*). Remiantis Thomaso Laytono ir Sheldonos Sticko hipoteze (1979), vėlesnis aukščiausiojo laipsnio įsisavinimas, lyginant su aukštesniuoju laipsniu, yra nulemtas kognityvinių ir suvokimo gebėjimų.

Lyginant analizuotas vaikų grupes, tarp jų nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas: vaikai, kuriems būdinga neišplėtotoji kalba, statistiškai reikšmingai prasčiau atliko užduotį. Skirtumas vertinant aukštesniojo laipsnio vartoseną $p < 0,05$, aukščiausiojo laipsnio – $p < 0,05$. Remiantis šiais rezultatais, galima teigti, kad būdvardžio laipsniavimo sunkumai yra vienas iš kalbos neišsivystymo požymių. Atsižvelgiant į tai, kad vaikai, turintys kalbos sutrikimų, klydo daug dažniau nei tipinės raidos bendraamžiai, galima teigti, kad iki analizuoto laikotarpio pabaigos (6;5) vaikai, turintys kalbos neišsivystymą, šios kategorijos dar nėra visiškai įsisavinę.

Kiekybinė rezultatų analizė atskleidė ir lingvistinių požymių poveikį: nustatyta, kad atskirų būdvardžių laipsnių produkcijos rezultatai susiję su skiemenine struktūra (dviskiemenis, pvz., *sausas* vs triskiemenis, pvz., *apvalus*), būdvardžio morfemine struktūra (paprastasis būdvardis, pvz., *lengvas* vs darinys, pvz., *laimingas*), morfonologiniais pokyčiais šaknyje (nepatiriantis pokyčių, pvz., *plonas*, *plonesnis*, *ploniausias* vs patiriantis morfonologinius pokyčius, pvz., *piktas*, *piktesnis*, *pikčiausias*).

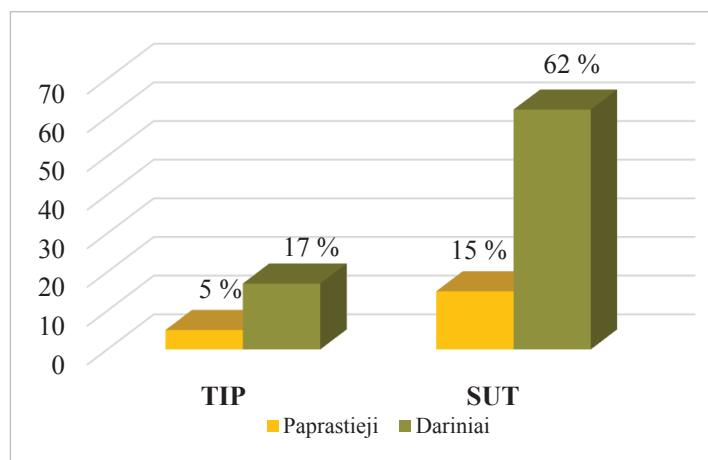
Būdvardžio skiemeninės struktūros (vienskiemenis / dviskiemenis, daugiaskiemenis) poveikis laipsnio formų įsisavinimui pabrėžiamas Chloë R. Marshall ir Heather K. J. van der Lely (2007) studijoje. Šio lingvistinio požymio poveikį matome ir analizuodami lietuvių vaikų testavimo rezultatus. Nustatyta, kad dviskiemenių būdvardžių laipsniavimas kelia mažiau sunkumų abiem vaikų grupėms nei triskiemenių būdvardžių (3 paveikslas). Vaikai, kuriems būdinga tipinė kalbos raida, padarė 4 % klaidų aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formose dviskiemeniuose būdvardžiuose ir 15 % – triskiemeniuose. Vaikai, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, klydo 21 % atvejų sakydami dviskiemenių būdvardžių laipsnių formas ir net 58 % – triskiemenių. Dažniausios daugiaskiemenių būdvardžių vartojimo klaidos susijusios su skiemeninės struktūros neišlaikymu (skiemens / darybinio afikso praleidimu), pavyzdžiui, *laimesnis*, *laimiausias* vietoj *laimingesnis*, *laimingiausias* arba *punesnis*, *puviausias* vietoj *purvinesnis*, *purviniausias*. Laipsniuodami daugiaskiemenius būdvardžius, vaikai dažnai pavartoja ne-lyginamojo laipsnio formą vietoj aukštesniojo arba aukščiausiojo laipsnio, pavyzdžiui, *dar purvinas*, *pats purvinas* vietoj *purvinesnis*, *purviniausias*.

3 pav. Dviskiemenių ir triskiemenių būdvardžių aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio klaidos tipinės raidos vaikų ir vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, grupėse

Atlikus statistinę analizę, gautas reikšmingas skirtumas, įrodantis, kad skiemeninė struktūra yra svarbus aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formų įsisavinimo veiksnys: dviskiemenių būdvardžių atveju vaikai klydo statistiškai reikšmingai rečiau nei triskiemenių būdvardžių atveju (tipinės raidos grupėje $p = 0,0002$, kalbos sutrikimų grupėje $p = 0,0006$).

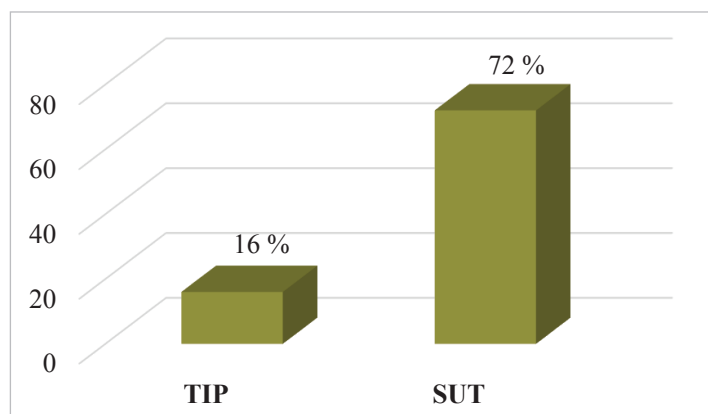
Vertinant darybinę būdvardžio sudėtį, gauti panašūs rezultatai, kaip ir atsižvelgiant į skiemeninę struktūrą (4 pav.). Tipinės raidos vaikai padarė 5 % klaidų, vartodami paprastųjų būdvardžių laipsnio formas ir 17 % – darinių formas. Vaikai, kuriems būdinga neišplėtoji kalba, klydo daug dažniau – jie padarė atitinkamai 15 % ir 62 % klaidų, iš kurių dažniausia – derivacinio sufikso praleidimas, pavyzdžiui, *klaidesnis* vietoj *klaidingesnis* arba *pats gėliausias* vietoj *pats gėlėčiausias / labiausiai gėlėtas*¹⁰.

4 pav. Paprastųjų būdvardžių ir darinių aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio klaidos tipinės raidos vaikų ir vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, grupėse

Vaikų produkcijos rezultatams didelę reikšmę turėjo morfonologiniai kitimai aukščiausiajame laipsnyje, pavyzdžiui, *šaltas, šaltesnis, šalčiausias*. Net 16 % tipinės raidos vaikų klydo vartodami tokius aukščiausiojo laipsnio būdvardžius, o vaikai, turintys kalbos sutrikimų, padarė net 72 % klaidų (5 pav.). Dažniausios klaidos susijusios su morfonologinio kitimo nepaisymu (*šaltiausias* vietoj *šalčiausias* ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžio keitimu į nelyginamąjį arba aukštesnįjį laipsnį (*pats šaltas* arba *pats šaltesnis* vietoj *pats šalčiausias*).

¹⁰ Į testą įtraukti du retai laipsniuojami arba įprastai nelaipsniuojami būdvardžiai: *gėlėtas* ir *kampuotas*. Tikėtina, kad tokių retai laipsniuojamų būdvardžių potencialas turėti aukštesniojo laipsnio ir aukščiausiojo laipsnio formas gali atskleisti vaikų gebėjimą taikyti derivacijos taisykles ir parodyti skirtumą tarp šių gebėjimų tirtose grupėse (vaikų, kurių kalba tipinė, ir vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą). Šią prielaidą patvirtino ir aprašomo tyrimo rezultatai, atskleidę geresnius derivacijos gebėjimus tipinės kalbos raidos atveju. Į tyrimo testus įtraukti neegzistuojančius arba retus kalbos elementus yra pasaulyje įprasta eksperimentinių kalbos įsisavinimo tyrimų praktika.

5 pav. Aukščiausio laipsnio klaidos, atsižvelgiant į morfonologinius pokyčius, tipinės raidos vaikų ir vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, grupėse

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad gramatinei laipsnio kategorijai įsisavinti svarbūs visi aptarti lingvistiniai būdvardžio požymiai (morfeminė sudėtis, skiemeninė struktūra, morfonotaktinis skaidrumas). Tai nustatyta ir tipinės raidos vaikų, ir vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, atveju. Vis dėlto reikia paminėti, kad vaikai, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, patiria statistiškai reikšmingai daugiau sunkumų, susijusių su minėtomis būdvardžių ypatybėmis.

5. Išvados

Gauti rezultatai patvirtino tyrimo pradžioje iškeltą hipotezę, kad lingvistiniai būdvardžio požymiai (morfeminė žodžio sudėtis, skiemeninė sandara, morfonologiniai pokyčiai) lemia aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio įsisavinimo sunkumus. Net ir vaikai, kurių kalbos raida tipiška, patiria sunkumų laipsniuodami darinius, keliaskiemenius būdvardžius ir morfonologiškai neskaidrius būdvardžius. Taip pat patvirtinta ir antroji hipotezė, teigianti, kad sudėtingesnė morfeminė žodžio struktūra, žodžio ilgis (skiemeninė struktūra) ir morfonologiniai pokyčiai aukščiausiajame laipsnyje kelia statistiškai reikšmingai daugiau sunkumų vaikams, turintiems kalbos neišsivystymą. Taip pat nustatyta, kad vaikai, kuriems būdinga neišplėtoji kalba, daro ypač daug klaidų, laipsniuodami paprastuosius būdvardžius, kuriems būdinga dviskiemenė struktūra ir morfonologinis skaidrumas. Skirtumas tarp vaikų, turinčių kalbos sutrikimą, ir tipinės raidos vaikų yra statistiškai reikšmingas. Vadinasi, galima teigti, kad būdvardžių laipsnio kategorijos įsisavinimo sunkumai yra vienas iš kalbos neišsivystymo požymių. Ypač dažnai vaikai, kuriems nustatytas kalbos neišsivystymas, klysta vartodami aukščiausiąjį laipsnį.

Logopedai, dirbdami su kalbos neišsivystymą turinčiais vaikais, atlikdami užduotis, susijusias su būdvardžio laipsniavimu, turėtų atsižvelgti į minėtus kriterijus, t. y. patariama pradėti nuo paprastos struktūros būdvardžių, vėliau įtraukiant ir sudėtingesnius būdvardžius: darinius, triskiemenius būdvardžius, morfonologiškai neskaidrius būdvardžius. Vertinant kalbos neišsivystymą, patartina rinktis paprastos struktūros būdvardžius, nes jų aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio vartoseną reikšmingai atskiria tipinę kalbos raidą nuo neišplėtosios kalbos.

Literatūros sąrašas

Armon-Lotem, Sh., E. Haman, K. Jensen de López, M. Smoczynska, K. Yatsushiro, M. Szczerbinski, A. van Hout, I. Dabašinskienė, A. Gavarró, E. Hobbs, L. Kamandulytė-Merfeldienė, N. Katsos, S. Kunnari, Ch. Nitsiou, O. L. Sundahl, X. Parramon, U. Sauerland, R. Torn-Leesik, H. van der Lely. 2016. A large-scale cross-linguistic investigation of the acquisition of passive. *Language Acquisition* 23(1), 27–56.

- Balčiūnienė, I. 2012. Lithuanian narrative language at preschool age. *Estonian papers in applied linguistics* 8, 21–36.
- Balčiūnienė, I., L. Kamandulytė-Merfeldienė. 2018. Vėluojanti kalbinė raida: gramatinės ypatybės. *Baltistica* 53(2), 263–291.
- Balčiūnienė, I., A. N. Kornev. 2015. Vaikų, sergančių disleksija, rišlusis pasakojimas: metodiniai tyrimo klausimai. *Respectus philologicus* 28(33), 120–130.
- Brooks, P., V. Kempe. 2012. *Language Development*. BPS Blackwell.
- Dabašinskienė, I. 2010. The comprehension of derivational morphemes in early childhood. *Estonian papers in applied linguistics* 6, 43–50.
- Dabašinskienė, I., R. Garuckaitė. 2009. Ankstyvasis užsienio kalbos mokymas – neatsakyti klausimai. *Kalbos kultūra* 82, 294–307.
- Dabašinskienė, I., L. Kamandulytė-Merfeldienė. 2014. Šalutiniai pažyminio sakiniai: kodėl vaikams sunku juos suprasti? *Kalbotyra* 66, 7–26.
- Dabašinskienė, I., L. Kamandulytė-Merfeldienė. 2017. The early production of compounds. In *Lithuanian Nominal compound acquisition* (eds. W. U. Dressler, F. Nihan Ketz, M. Kilani-Schoch). Amsterdam: John Benjamins publishing company, 145–163.
- Garšvienė, A., R. Ivoškuvienė. 1993. *Logopedija. Vadovėlis spec. pedagogikos fakulteto studentams*. Kaunas: Šviesa.
- Gaulienė, V., R. Giedrienė, L. Grikainienė. 2000. *Kalbos tyrimas*. Vilnius: Žuvėdra.
- Glebuviienė, V. S., A. Mazolevskienė, O. Monkevičienė, V. Gudauskienė, L. Palačionienė, V. Stupurienė, K. Dragūnevičius. 2014. *Urtės ir Motiejaus diena. 5–7 metų vaiko kalbos raidos vertinimo metodikos vadovas*. Kaunas: Vitae Litera.
- Ivoškuvienė, R., Z. Mamonienė, O. Pečiulienė, V. Suveizdienė. 1997. *Ikimokyklinio amžiaus vaikų žymiai ir vidutiniškai neišsivysčiusios kalbos ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
- Kamandulytė-Merfeldienė, L., V. Makauskienė. Žodžių suvokimo ir ekspresyvosios kalbos ypatumai neišplėtos kalbos atveju. *Specialusis ugdymas*. In press.
- Kamandulytė-Merfeldienė, L. 2020. *Morfonotaktikos įsisavinimas: ilgalaikiai ir eksperimentiniai vaikų kalbos tyrimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/109500/2/ISBN9786094674570.pdf> (žiūrėta 2021-12-18).
- Kamandulytė-Merfeldienė, L., I. Balčiūnienė, I. Dabašinskienė. 2021. The Acquisition of the Lithuanian derivational system. In *The Acquisition of Derivational Morphology. A Cross-linguistic perspective* (eds. V. Mattes, S. Sommer-Lolei, K. Korecky-Kröll, W. U. Dressler). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 198–216.
- Kaffemaniienė, I., L. Reseckienė. 2008. Ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos ir komunikacijos sutrikimų, individualizuoto motorikos ir kalbinių gebėjimų ugdymo ypatumai. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2(18), 140–148.
- Krivickaitė, E. 2017. Vaikų taikomos žodžių tarimo paprastinimo strategijos. Eksperimentinis tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* 9, 46–72.
- Lytton, T. L., S. L. Stick. 1979. Comprehension and production of comparatives and superlatives. *Journal of Child Language* 6, 511–527.
- Marshall, C. R., H. K. J. van der Lely. 2007. Derivational morphology in children with Grammatical Specific Language Impairment to variable omit inflectional in English? *Clinical Linguistics and Phonetics* 21(2), 71–91.
- Paul, R., C. Norbury, C. Gosse. 2018. *Language Disorders from Infancy through Adolescence. Listening, Speaking, Reading, Writing and Communicating* (5th ed.). Mosby.
- Petrulytė, J., R. Perminaitė, L. Mikulėnaitė. 2020. Vaikų psichomotorinės raidos tikrinimo ir kalbos bei bendravimo sutrikimų diagnostikos sąsajos. *Sveikatos mokslai* 30(1), 114–117.
- Savickienė, I. 2007. *Form and meaning of diminutives in Lithuanian child language. The Acquisition of Diminutives: a cross-linguistic perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13–41.
- Weigel, D. J., S. M. Sally, K. B. Kymberley. 2006. Mothers' literacy beliefs: Connections with the home literacy environments and pre-school children's literacy development. *Journal of Early Childhood Literacy* 6(2), 191–211.